

av ett Sverige som vi tidigare sett som rätt så okompligerad. Den här studien rör sig i vad jag skulle vilja kalla för nationens undermedvetna och lyfter upp vissa saker i ljuset, t.ex. den politiska besattheten av alltings praktiska nytta. Ibland tangeras fenomen som kunde uttryckts tydligare, bl.a. koloniseringsaspekten. I en not jämförs Oxenstiernas yttrande från 1600-talet: "I Norrland hava vi ett Indien", med en beskrivning av en nutida TV-serie i vilken norrlänningarna beskrivs som ett främmande och exotiskt folkslag (s. 113).

Det finns en omfattande postkolonial teoribildning som pekar på den europeiska modernitetens intima koppling till ett imperialistiskt kolonialt projekt. Den moderna människan, eller om man så vill, den nya svenska människan, skapades i kontrast mot "De anorlunda", vilka inte var lika fullt utvecklade. Det här resonemanget ligger i ett avsnitt som handlar om känslor eller känslostrukturer och i takt med att vi närmar oss Europa så verkar det som vi också börjar få syn på våra rötter i ett gemensamt europeiskt undermedvetet, med gemensamma känslostrukturer. Det modernas röst, som förf. talar om, är en imperialistisk röst (s. 144).

Den här avhandlingen beskriver en klivenhet som går genom människor och genom det svenska nationsbygget. I sig själv ger avhandlingen också ett klivet intryck. Som nämnts förut hade den vunnit på en noggrannare genomgång i slutfasen. Det finns en hel del konstigheter i språk och litteraturhänvisningar. Det här balanseras av ett outröttligt nagelfarande av viktiga teman som rör vårt svenska nationsbygge. Genom att ge sig i närkamp med den här perioden och de här människorna utviner vi ny kunskap kring frågan om vår nationella identitet och dess nuvarande formulering. Avhandlingen formar sig således till en resa i nationens motsägelsefulla undermedvetna.

Per-Markku Ristilampi, Lund

Magnus Öhlander: *Skör verklighet. En etnologisk studie av demensvård i gruppboende*. Institutet för folklivsforskning, Stockholm 1996. 191 s. English summary. ISBN 91-7153-498-9.

I Alf Prøysens gamla saga "Byn som glömde bort att det var jul" är temat den kollektiva glömskan och det individuella rekonstruerandet i och med att någon plötsligt kommer ihåg vad alla har glömt. Hade man glömt bort att äta nu igen då alla i byn, inklusive doktorn, blev sjuka samtidigt? Eller den gången alla glömde att det var jul och förlöstes av lillstintan som vid åsynen av julkärven i ladan med ens kom ihåg att det var julen som stod för dörren. Vilken kollektiv lättnad att få ordning på tillvaron igen, mammorna till att baka och städa och sätta upp julgardiner och papporna till att hugga julgran och hela bybefolkningen till att bada i det ofantliga gemensamma badkaret. I etnologen Magnus Öhlanders avhandling *Skör verklighet. En etnologisk studie av demensvård i gruppboende* är temat det motsatta, individuell glömska och kollektiv rekonstruktion, men en underliggande likhet finns dock – den kvardröjande otrygga och gnagande känslan av att det är något viktigt man borde minnas, men som man har glömt.

Syftet med Magnus Öhlanders avhandling är att beskriva hur personalen i Danneholms gruppboende förstår demens och hur de hanterar de dementas bräckliga värld. Vidare anges syftet vara att beskriva hur de dementa kan antas uppfatta det gruppboende som skapas åt dem (s. 11).

Innan jag går vidare i min granskning av avhandlingen skall jag här göra en summering av textens innehåll. Detta är både lätt och svårt – lätt på grund av att Öhlanders avhandling följer en logisk disposition och för att hans stil är pedagogisk och begriplig, svår därför att avhandlingstexten är så tät. Varje mening, för att inte säga varje ord, fyller sin betydelsebärande funktion. I en summering är ju uppgiften vanligtvis att skala bort det icke alldeles nödvändiga, för att renodla och framhäva det väsentliga. Den här avhandlingstexten rymmer i sig själv ett ovanligt stort moment av renodling, skärpning och avskalning.

I inledningskapitlet anslås en ton som direkt anknyter till avhandlingens huvudtitel. Genom en specifik beskrivning av ett möte med en av Danneholms "da-

mer", Anna, lyfts läsaren direkt in i den sköra verklighet som är avhandlingens huvudproblem. I episoden med Anna gestaltas en kommunikation präglad av både humor och tragik. De verkligheter den genomkorsar (Danneholm som institution, Magnus Öhlander som forskare och Anna som dement) är koherenta men ändå interagerande.

En röd tråd i studien handlar om offentlighet och vardag och hur dessa skiljs åt eller sammanflätas. Termen offentlighet definieras som ett "kommunikationsflöde där det som sägs potentiellt sett är tillgängligt för alla" (s. 12). Offentligheten kan alltså sägas vara möjlig att uppfatta för alla människor. I detta kommunikationsflöde är aktörerna separerade från varandra i tid och rum och skiljer sig alltså från vad som utgör vardagen och livsvärlden.

Öhlander vill inte renodla och skilja mellan ett sammanhang där diskurser och ideal formuleras och ett annat där de realiserar eller materialiserar. I stället handlar det om att visa olika aktörers förankring i dessa sfärer och under skilda villkor. När de olika agenterna handlar sker det genom praktiker, de tal och handlingar med vilka man påverkar, ordnar och tolkar verkligheten. För att kunna omfatta vad som händer i dessa praktiker används termen vetande. I en not redogörs för valet av denna term i stället för kultur. Vetande står i detta sammanhang för "allt det som människor håller för sant och troligt om demens och demensvård" (s. 14). Fokus i Magnus Öhlanders beskrivningar ligger på *observerbara* praktiker, tal och handlingar. Han vill alltså ej koncentrera sig på underliggande omedvetna kulturmönster och markerar därvid en viss åtskillnad gentemot sedvanlig kulturanalytisk forskning.

Förutom inspiration från Alfred Schutz och Michel Foucault anges även Franco Crespi och hans syn på hur människor i vardagen hanterar såväl strukturer som ligger utanför deras egen kontroll och sådant de kan påverka mera direkt – "människan är agent i skärningspunkten mellan frihet och tvång" (s. 15). Vidare anför Jaber Gubrium och den amerikanska diskursen om demens och demensvård.

Materialet är hämtat dels från talet om demens i offentlighetens kommunikationsflöde, dels från deltagarobservation och intervjuer på olika gruppboenden. Öhlander har beträffande offentlighetens tal gjort ett urval om 42 texter, huvudsakligen från perioden

1988–1994. För ett längre fältarbete med deltagarobservation utvaldes gruppboendet Danneholm och inledningen rymmer även en relativt fyllig beskrivning av fältarbetsmetodiken.

I kapitel två analyseras tre olika perspektiv på demens, det biomedicinska perspektivet, det psykodynamiska perspektivet och anhörigperspektivet. Det biomedicinska synsättet är en del av en naturvetenskaplig tradition, som försöker förklara kroppens funktioner, ofta med orsak – verkan – modeller och efter axeln normalt-patologiskt. Det är det perspektiv som är dominerande i offentligheten och består av en eller flera diskurser stadda i kontinuerlig förändring. Diagnostiken har utvecklats och förfinats och det som förut klumpades ihop under samlingsbeteckningen *senil* har fått en alltmer förgrenad differentialdiagnostik. Den konsensus som dock så småningom skapats har lett till en definition av demens baserad på iakttagbara avvikande beteenden men där det också krävs ett samband mellan detta och diagnostiserbara skador på de delar av hjärnan som har betydelse för beteendet. I och med att senilitet fastställts som onormalt åldrande, baserat på olika sjukdomar, har också symptomen och beteendet i hög grad medikaliseras, dvs. underställts den biomedicinska diskursen och det biomedicinska vetandet har överordnats andra förklaringsmodeller. I detta ingår också en maktaspekt och det är tydligt hur de medicinska professionerna också strävar efter att ge förtur åt det egna vetandet om denna företeelse.

Det psykodynamiska perspektivet fokuserar inte kroppen på samma sätt som det medicinska, utan försöker hellre förstå och tolka de dementa och hur de upplever världen. Psykodynamiken baserar sig på teorier om människans utveckling under livscykeln och förstår demensen som "de psykologiska förmågornas successiva sönderfall i omvänd proportion till barnets utveckling" (s. 31). En av trossatserna är att människan behöver identitet, trygghet och meningsfullhet och att livet skall kunna uppfattas som ett sammanhängande helt utan konflikter som skapar ångest. Ur psykologisk synpunkt kan det dementa beteendet ses som ett naturligt försvar hos ett jag statt i upplösning och en individ i sönderfall. I rekonstruktionen och förståelsen av det koherenta sammanhängande jaget blir individens livshistoria viktig att känna till och införliva.

Även anhörigperspektivet kan hjälpa den sjuke att

återfinna sanningen om sig själv. Detta tal är tillkommet i en unik närhet till den sjuke och är mycket mera präglad av smärta och förtvivlan och formulerar i hög grad en tragedi. "Det är en tragisk poesi man kan finna hos anhöriga, som mitt i eländet bär på något slags hopp" (s. 35). Som en av de mest kända anhörigberättarna anges författarinnan Maj Fant.

De tre perspektiven har också gemensamma drag. Öhlander framhäver särskilt den klara åtskillnaden mellan kropp och själ samt att alla perspektiven i offentligheten tenderar att vara "anonyma", icke subjektivtrelaterade sätt att tala. I offentligheten beskrivs demensen som en problematisk annorlundahet i vardagliga sammanhang. Det vardagliga fallerar, och de dementa kan inte fungera intersubjektivt, dvs. de bedömningar som förenar oss som människor om vad som utgör en konkret normalitet stämmer inte längre. Vidare kan demensen åstadkomma personlighetsförändringar av mer eller mindre skrämmande slag. Ett viktigt ord i talet är "sjukdom" och i kombination med ord som "folk" och "århundradets" skapas vad Jaber Gubrium kallat "alarmerande fakta". Detta tal bidrar i sig självt till att befästa och sprida beskrivningar av vad demens är för något och talet gör något med verkligheten. Demensen har genom att "talas" i offentligheten blivit ett angeläget samhällsproblem.

I kapitel tre skissas huvuddragen i omsorgen samt några av de tillvägagångssätt som används för att i offentligheten berätta om gruppboende. Öhlander redogör för den successiva avinstitutionaliseringen och hur idealen om hemlighet växte fram. Den icke-institutionella vården och de småskaliga inrättningarna hade som förutsättning att sjukdomen endast utgör en begränsad del av individens identitet och *omsorg* som begrepp får nya innebörder. "Omsorg handlar om att beakta människans hela livssituation och bistå med hjälp i den dagliga tillvaron" (s. 49). Allas rätt till ett ordinarie vardagsliv betonades och individens självbestämmande och integritet stod i centrum. Man kan säga att biomedicinens monopol delvis försköts och fick konkurrens från andra kraftfulla diskurser.

I talet om det ideala gruppboendet finns många karaktäristika, häribland *kontrasteringar*, t.ex. att ställa det gamla mot det nya eller det storskaliga gentemot det småskaliga, och *metaforer*, såsom hem och hemligheten, familj eller storfamilj. Användandet av metaforer i

detta sammanhang förutsätter att dess innebörder är positiva. Uttalade *värderingar* förekommer vidare i idylliserande berättelser om intrycken vid besök på gruppboenden eller i de namn som de givits – Smultrongården, Sörgården eller Ljusglimten. Vidare framhävs *personalens kompetens* och exklusiva status.

Gruppboendeideologin tar alltså fasta på omsorgens kvaliteter, att kunna ge ett bra liv trots att det handlar om en obotlig sjukdom, en dödlig sjukdom. *Vardagligheten* är central, att de dementa skall kunna klara dagliga göranden och att de skall orienteras mot en *intersubjektiv verklighetsuppfattning*. I botten ligger också övertygelsen om den *genuina individens* primat och arbetet handlar om att försöka locka fram den "gamla" och sanna individen ur glömskan och förvirringen. Demensens degenerering och dess konsekvenser skall mildras genom ett liv präglad av "struktur, upprepning, igenkännbarhet, förenkling, ett lugnt tempo och harmoni" (s. 60). Kring dessa, särskilt förenkling och igenkännbarhet, byggs praktikerna upp med ADL-träning, minnesträning, aktivering, resursstimulering (här nämns Balzargårdens genomtänkta sätt att stimulera minnet och individens reorganisering genom t.ex. att spela välkända schlagers från 1930- och 40-talen), "minns-du-samtal" och ett beaktande av den unika individens personlighet och livshistoria. I dessa fortlöpande rekonstruktioner av historien skapas så en harmonisk dåtid, ett homogeniserat *förr*.

Termen gruppboende har således utformats som en sinnebild i offentligheten, om småskalighet, om hemlighet, om den goda omsorgen. Själva utsägandet av frasen i offentligheten *gör* något med samma offentlighet, den anger en önskad riktning för omsorgen och implicerar en människosyn.

I det fjärde kapitlet förflyttas läsaren in i ett konkret gruppboende, in i dess vardag, in i Danneholm. Här introduceras sex av avhandlingens huvudpersoner, damerna, Anna, Beata, Christina, Emmy, Fanny och Ylva. Vi får veta något om utseendet på deras rum och här kommer även en kort presentation av personalstyrkan, två natt- och nio dagvårdsbiträden samt tillfälliga vikarier. All fast personal var kvinnor och med undantag av anhöriga och tillfälliga hantverkare var Magnus Öhlander den enda regelbundet närvarande mannen.

Att starta fältarbetet innebar för Öhlander att stiga rätt in i ett pågående tal om damerna, deras karaktärer,

tillstånd och beteenden. Ständigt pågick detta tal i sökandet efter tolkningar och förklaringar, i huvudsak sorterade efter tre linjer: sjukdom, livshistoria, personligheter. Genom att tala om demensen som sjukdom hänvisade man till det vetande som fanns på andra nivåer än de som utgjordes av deras egen vardagsgärning. Talet kunde grunda sig i egen sjukvårdsutbildning, i sådant man sett och hört i tidningsartiklar och medicinska föredrag eller i en generaliserad förståelse av "läkarna säger att". Det kunde också innehålla viss kritik mot det biomedicinska kunnandet, då man i det vardagliga hanterandet av damerna såg sådant som inte stämde med t.ex. hur Alzheimers symptomflora beskrivits. Man spekulerade emellanåt om inte andra sjukdomar var inblandade och av och till framträdde alltså en viss skepticism gentemot biomedicinen. Här tar Öhlander upp exemplet med "känslomässigt minne" som kan kompensera andra bristande minneskapaciteter. Att kunna ana något "bortom sjukdomen", bakom sjukdomstöcket, glömskan och förvirringen var också centralt. Det var situationer då man tyckte sig få en glimt av den friska, "riktiga" personen. Att använda sjukdom som övergripande tal innebar också att damerna frikopplades från skuld och ansvar för sitt beteende. De var "drabbade" av sjukdomen, hjälplösa och utlämnade, men personalen kunde ändå tillåta sig att emellanåt tycka att damerna var jobbiga eller besvärliga och även diskutera detta.

Livshistoria och personlighet invävdes också i resonemangen om damernas beteenden. Här försökte man finna förklaringar utifrån vetenskap om händelser i livet och detta sätt att tala om damerna tangerar alltså det psykodynamiska perspektivet. Likaledes fanns en strävan att förstå damerna utifrån deras egenskaper och karaktärer och här exemplifierar Öhlander med en intervju med en av personalen, där damerna beskrivs med ord som "tröttsam", "robust och glad", "frusen", "kul", "social och trevlig", "störig", "mysig", "bufflig" (s. 81f). Att berätta historier om damerna och att karaktärisera dem var ett sätt att berätta om gruppboendet och om vad det är för slags verksamhet.

Varje dams individualitet blev tydlig och avgränsbar. Särpräglade personligheter fick lysa var och en för sig. "Här fanns ett persongalleri med den efterhängsna och osjälvständiga, den glada och humoristiska, den extravaganta, den inåtvända, den självständiga och förstån-

diga och även enstöringen" (s. 86). Öhlander menar att vårdarbetet krävde tydlighet och distinkta karaktärer, vilket hjälpte till att renodla och gav ett slags ordning och förutsägbarhet i den annars förvirrande vardagsverkligheten. De narrativer som ständigt återupprepades och emellanåt sakta förändrades var ett tillvägagångssätt som personalen medvetet eller omedvetet använde för att pussla ihop olika fragment till mera hela bilder av damerna på Danneholm. Eftersom kunskapen om det förflutna var ytterst fragmentarisk blev det dock en pånyttfödd identitet som just Danneholmsdam och inte en rekonstruktion av den kvinna man faktiskt varit som blev följden.

"Offentlighetens diskursiva fält ekade i Danneholm" (s. 88) i personalens tal om demens. Men offentlighetsdiskurserna interagerade också med det tal som härrörde ur den komplexitet som det dagliga hanterandet av de dementa medförde. Öhlander tydliggör här en del skillnader. I offentligheten utsågs det avvikande explicit för att framhålla det, det annorlunda betonas – medan i gruppboendet en hel del tokigheter kunde passera obemärkta utan att framhävas. Gruppboendets vardagstillvaro var redan i sig det annorlundas värld.

Som tidigare sagts skulle hemligheten utgöra ett karaktäristikum för gruppboendet som vårdform och igenkännbarheten framhölls som det viktigaste. I kapitel fem visar Öhlander försiktigt den ambivalens som fanns bland personalen och som blir synlig i intervjuerna, att det kanske var tryggheten som omhulldades mer än igenkännbarheten. Men i processerna för att "återskapa ett hem", oavsett det nu handlade om igenkännbarhet eller trygghet, användes diverse konkreta åtgärder rörande den fysiska miljön – lampor, blommor, väggprydnader, möbler etc. Detta var viktiga saker för personalen, sådant man pratade mycket om och lade ner stor energi på.

Öhlander för här in E. Goffmans terminologi och ser den hemlika terapeutiska miljön som en *ram*, som gör det möjligt att sortera, begreppsliggöra och tolka. Enligt Goffman skulle denna hemlighetsproduktion kunna betecknas som en "väl villig fabrikation", men Öhlander understryker, fast relativt försiktigt, att detta inte var en fabrikation i den meningen att man ville åstadkomma en falsk bild av verkligheten, utan att den bar autenticitetens prägel.

Mångtydigheten i tid och rum är teman för Öhlan-

ders beskrivningar av damernas framlevande på gruppboendet. Här visas hur damerna sökte efter möjliga tolkningar av var de var någonstans och varför de var där. De vandrade runt, en del enligt bestämda rutter, andra mera planlöst. Ingen visste exakt var alla lokalteter låg. Med hjälp av situationsbeskrivningar och intervjuavsnitt visas hur damerna prövade olika tolkningar, t.ex. att man befinner sig på en skola, eller att de intensivt känner att gruppboendet inte är "hemma" och ganska hjärtslitande markerar att de längtar hem. Måltiderna och kaffepauserna var också tvetydiga för de gamla. Damerna kunde agera på många olika sätt och under en och samma måltid omväxlande tacka för maten, spela värdinnor eller konversera andra gäster.

I den "vanliga" vardagen har de flesta inte svårt att hålla isär olika rumsliga och tidsliga sammanhang, kunna skilja mellan då, nu och framtid. För damerna upplöstes dessa tidens och rummets gränser. Men damerna befann sig i en kontinuerlig process då de försökte förstå den plats de hamnat på. Gruppboendets *nu* kunde smälta in och sammanblandas med förfluten tid och bli till minnen, tillsammans med andra minnen. Öhlander aktualiserar diskussionen och de resultat som visat positiva effekter – i form av ökad aktivitet hos de dementa – av gruppboendet, men ställer frågan: I vilken mån beror denna ökade aktivitet på att gruppboendet i sig stimulerar till detta och i vilken mån är den en följd av den existentiella vända, den förvirring, som uppstår till följd av att man hamnat här?

Livet på Danneholm var en återupprepad lunk, samma aktiviteter i rytm med årtiderna och med rutiner som upphöjdes till ett stöd för de dementa. I det sjätte kapitlet redogör Öhlander för de olika aktiviteterna och sysselsättningarna från morgon till kväll. Samtidigt som rutinerna skulle upprätthållas var också den personliga integriteten hos damerna viktig. Var och en skulle få göra som den ville, inom rimlighetens gränser. Hygien och sömn var sådana gränser.

Kapitlet innehåller även en betydelseladdad process med Katja, vikarien, som i sin verksamhet trampade på en del ömma tår och åstadkom att personalens värderingar blev synliga. Katja var entusiastisk och energisk och var snabbt i full färd med att aktivera de gamla, i ringdanser, sång, körer, målning och högläsning. Katjas aktiviteter uppfattades hos en del av personalen som en kritik av verksamheten i övrigt och dess prioritering

på hushållets skötsel och annat slag av umgänge med damerna. Kritiken mot Katja inriktade sig t.ex. på att hon behandlade damerna "som barn" (som skulle kunna rasera respekten för den dementa individen), att de dementa inte var tillräckligt kroppsligt och själsligt pigga för att orka med, att de skulle bli uppspelta och oroliga, otrygga och nervösa. Det ska vara lagom och rätt sorts aktiviteter anpassade till vad de gamla klarar av. Alltför häftiga erfarenheter kan bli för mycket och ge upphov till oro och förvirring.

För att förklara och förstå aktiviteter och dagsrytmer och deras utformning för Öhlander här in terminologin från Schutz om å ena sidan *reflekterade handlingar* eller *handlingar* som kräver att man tänker och överväger och å andra sidan *oreflekterat görande* eller *görande*. För de dementa kunde det som för dem själva varit och som för personalen är oreflekterat görande, bli problematiskt. Görandet blev för personalen ett sätt för de gamla att kopplas till livsvärlden – detta kunde handla om rutiner vid påklädning, tvätt, tandborstning och hjälp vid matlagning och dukning.

I arbetet för trivsel och trygghet försökte också personalen få damerna att "umgås" och trivas med varandra och iscensatte speciella situationer för detta – fika, TV-tittande eller gemensamma pratstunder etc. Inte alltid lyckades dessa iscensättningar.

Vidare beskriver Öhlander situationer som visar hur damernas livsvärld inte är avskild från vad Schutz kallar *finita meningsprovinser*, t.ex. drömmar och fantasier. Damerna plockade samman flera världar och gav alla samma grad av realism – för stunden. I Danneholm värnade man om verkligheten men ibland fann man det inte nödvändigt med korrigeringar, Anna fick ha sin tygtigerhund okorrigerad och man kunde spela med i dialoger om tokigheter. Men om tokigheterna hotade damernas välmående, eller det man bedömde som deras välmående, försökte man korrigera verkligheten.

Mångtydigheten i gruppboendevardagens praktiker och damernas förvirring konkluderas av Öhlander som att gruppboendet "lurades" att vara ett hem samtidigt som det förnekade att allt inte var som det skulle. Damer-na "föreföll ha på känn att något inte stämde" (s. 102).

På de avslutande sju sidorna samlas några av trådarna upp och förs vidare till ytterligare diskussion. Här konkluderas de två sfärerna offentlighet och vardag – hur de kan skiljas åt och hur de hör ihop och hur

personalen på Danneholm varken duplicerade talet från offentligheten eller åstadkom något helt eget. Gruppboendet jämförs med Goffmans totala institutioner bl.a. vad gäller institutionen som det totalomfattande livsrummet – på detta sätt finns likheter trots att de dementa inte är inlåsta i vanlig mening. Vidare jämförs de båda vad gäller individernas identitet. I Goffmans totala institution avpersonifieras de intagna och deras identiteter byggs upp på nytt. I viss mån äger detta rum även på gruppboendet. Det finns en benägenhet att ge de dementa "nya identiteter" och ett återskapande av ett förmodat normalt vardagsliv. I detta används många tillvägagångssätt, t.ex. en igenkännbar hemlighet. Dock är inte rekonstruktion problemfritt och det är aldrig möjligt att lyckas till fullo utan det blir till viss del ett nyskapande. Slutorden blir: "Vid Danneholms gruppboende gavs de gamla intrycket av att leva i ett ordinärt vardagsliv samtidigt som de tycktes ana att något inte riktigt stämde. I den mån som en rekonstruerad verklighet ger sig ut för att vara genuin är den, med andra ord, också ytterst skör" (s. 143).

Skör verklighet är en välskriven och intressant avhandling. Jag har vid läsandet fyllts av ömhet, blivit "varm i magen", berörts, men också i viss mån blivit behagfullt, dock kanske inte konstruktivt, *invaggad* i denna avhandling. Avhandlingen har väckt frågor, skapat lust att veta mera och ytterligare övertygat mig om att "medicinsk etnologi", eller vad vi nu skall kalla denna inriktning mot vård och omsorg inom etnologin, är viktig, relevant och angelägen.

I det följande skall jag diskutera avhandlingen utifrån några begränsade utsiktspunkter: ämnesval och personlig bakgrund, syfte och avgränsningar, identitet och synen på subjektet, processen från erfarenhet till text samt frågan om kulturkritik, ny kunskap och avhandlingens plats som "ny text" i talet om demens.

Ämnesval och personlig bakgrund

Av offentlighetsdiskurserna att döma kan man sluta sig till att vetandet om dementa och demenssjukdomar utgör en typ av alarmerande fakta (Gubrium 1986) och ett angeläget samhällsproblem. Detta är ju i sig en väsentlig orsak till att välja demens och demensvård som ämne för en etnologisk avhandling. Magnus Öhlander skriver inte mycket om sina egna motiv, förutom att det i förordet nämns att ämnet framvuxit i diskussion

med David Gaunt. I Öhlanders bok *Engagerad distans* (1991) framkommer att han själv arbetat som vårdbiträde i långvården, bl.a. på servicehus i åtminstone tre år. Man skulle kunna tänka sig att dessa personliga erfarenheter och den inifrånkunskap detta utan tvivel ger hade en viktig plats i ämnesval och formulering av problem. Många etnologer har ju också gjort detta till ett medvetet inslag i en reflexiv forskningsprocess – att klargöra för sig själv och för läsaren vad av ens personliga liv och bakgrund som kan antas vara relevant för forskningen, dess genomförande och resultat. Dessa mera personliga utläggningar baserade på egen erfarenhet löper dock ofta risken att bli bedömda som just privata och därmed i det vetenskapliga sammanhanget irrelevanta. Det är därför viktigt att det personligt upplevda artikuleras på ett sätt som gör att det sammanbinds med andra nivåer av kunskap och att inte det personliga används som ett mantra i syfte att bli trodd och för att skapa en känsla av autenticitet – "jag vet för jag var där". Med tanke på Magnus Öhlanders sparsmakade stil tror jag nu inte risken är särskilt stor att hans exponering av det personliga skulle hamna i denna fälla, utan snarare framstår det som en brist i avhandlingen att denna typ av reflexivitetensdiskussion inte förs.

Subjekt, identitet, genealogi

Avhandlingens syftesformulering anför två huvudkategorier av agenter – personalen på Danneholms gruppboende och de dementa själva. Som ett underordnat syfte framhålls att Öhlander vill "återge några synsätt på demenssjukdom och ideal för gruppboendeomsorgen som presenteras i offentligheten" (s. 11). Sett i relation till dispositionen av avhandlingen framstår dock det sistnämnda underprioriterade syftet som centralt i och med att det representerar en tämligen lång uppfartssträcka i texten. Förutom den inledande situationsbeskrivningen och vissa delar av kapitel 1 dröjer det till sidan 70 innan läsaren på allvar når in i Danneholm, in i personalens och de dementas världar. Då har nästan hälften av själva avhandlingstexten passerats. Förutom inledning och avslutning är avhandlingen uppbyggd efter sedvanlig trattmodell, med början i "det stora" på en mera uttalad diskursiv nivå och en successiv förflyttning in i "det lilla", in i den Danneholmska vardagens empiri. På detta sätt får offentlighetens diskurser ofrånkomligt funktionen av att vara den mall

eller det raster som den vardagliga praktiken reproducerar eller konfronterar. Frågan om hur en avhandling disponeras handlar ju till syvende og sidst också om huruvida genomskrivandet är en genererande process, mer än att det är en bekräftande och konkluderande. Det är därför en intressant uppgift att reflektera över i vad mån Öhlanders kvantum av ny kunskap hade förändrats med ett annat sätt att slutligen skriva sig igenom materialet. Härav följer också en undran inför att personalen, som individer betraktade, fått en så pass undanskymd roll som de fått, trots den framskjutna placeringen i syftet. De figurerar i situationsbeskrivningar och i intervjuцитat men vi får inget veta om dem mer än att de är kvinnor. Inget om ålder, klassbakgrund, egna motiveringar för yrkesval eller andra upplysningar som kan tjäna som underlag för en mer nyanserad tolkning av de enskilda situationerna. Här kan jämföras med exempelvis sociologen Gerd Lindgrens arbete *Doktorer, sysstrar och flickor* (1992). Den poäng man skulle kunna göra blir exempelvis tydlig i situationen med unga vikarien Katja som relaterats ovan. I en mera komplex förståelse av såväl Katja som övriga samagerande i personalgruppen hade det varit möjligt att mera pregnant visa på hur olika "medhavda" diskurser kolliderar eller på Crespis sats om hur människor agerar i skärningspunkten mellan frihet och tvång.

Att personalen förblir relativt anonym anser jag hänga ihop med den genealogiska metod som genomsyrar stora delar av avhandlingen, även om denna inte är specifik diskuterad. Detta synsätt visar sig t.ex. i utgångspunkterna om ett vetande som är perspektiviskt, i nuets interaktion med historien – ej utifrån ett lineärt kronologiskt betraktelsesätt utan mera i termer av härkomst, makt och tillhörighetsförhållanden – i hur kulturella fenomen tolkas utifrån att de ständigt *blir* i stället för att de en gång för alla *är* samt i frågan om subjektets roll i analysen (jfr Beronius (1991)). Det subjektetsbegrepp som Öhlander använder sig av är enligt min mening mera genealogiskt präglad än det är påverkat av t.ex. interaktionismens medvetna och intentionella aktörskategori. Detta gör det i viss mån logiskt att han inte redogör för så mycket av vårdbiträdenas "kulturella bagage", i form av vad de har med sig av kunskap, värderingar, normer och erfarenheter. Eftersom tyngdpunkten i studien också ligger på observerbara praktiker i stället för underliggande mönster

blir det i så fall intressantare att se hur biträdena agerar i konkreta situationer, hur de skapar sig själva som subjekt och hur diskurser också konstituerar subjekt-positioner. Det är också här som den genealogiska metoden med dess syn på subjekten kan bidra till en intressant förståelse av historien och av nuet. Men även i detta ljus ter sig personalen styvmoderligt behandlad och här har åtskilliga tolkningsmöjligheter lämnats obeaktade. Ett flagrant exempel rör konstruktionen av genus som inte får några som helst analytiska konsekvenser i texten. Genus opererar dock underförstått på många sätt i avhandlingen, inte enbart genom att personalen är kvinnlig och att Magnus Öhlander är den ende närvarande mannen. Många av de situationer som utvalts för beskrivning *gör* kvinnor och män på ett mycket tydligt sätt. Åtskilligt av damernas performativa (jfr Butler 1990; 1993) beteende åkallar könsmässiga kategoriseringar och blir därför extra laddat, t.ex. när Fanny vid fikabordet öppnade klänningen och visar bröstet för mannen i fråga.

Att spännande tolkningsmöjligheter lämnats därhän gäller också det identitetsbegrepp som är underförstått i offentlighetens tal om demens. Här handlar det om att återupprätta den genuina individen och talet implicerar en sammanhållen, relativt entydig och inneboende identitet som Magnus Öhlander inte problematiserar. Det må så vara att inte de tre ovannämnda perspektiven gör detta, men Öhlander kunde ha fört en diskussion om det nyttjade identitetsbegreppet, eftersom det får så stor genomslagskraft i hur vårdideologierna utformas. Och den kulturkritik som finns med i avhandlingen rör ju också i grunden detta identitetsbegrepp och dess rekonstruktion.

Från erfarenhet till text

Avhandlingens inledningstext antyder ett ganska omfattande fältarbete. Öhlander har besökt fem gruppboenden, han har gjort intervjuer vid dessa, deltagarobservation, omfattande litteraturgenomgångar och försökt täcka det mesta av den massmediala bevakningen av demens och demensvård. Han anger dock tidigt att han inte har några ambitioner att ge en heltäckande bild av läget. Empirin från deltagarobservation och intervjuer rör enbart Danneholms gruppboende och avhandlingen är begränsad till svenska förhållanden och rör tiden efter 1970 med tyngdpunkt på tiden 1983-1994. Dessa

avgränsningar är ju ett nödvändigt led i forskningsprocessen, men öppnar alltid för frågor om *varför* och *på vilket sätt* man argumenterat för att komma fram till sina avgränsningar. Öhlander skriver att Danneholm utvaldes därför att det fungerade bra och avhandlingen innehåller ingen komparation med demensvård i andra länder eller med andra typer av gruppboende. De jämförelser som görs är översiktliga och diakrona till sin art. Det man slås av vid läsningen är att Danneholms damer är så förhållandevis trevliga och oförargliga. Deras beteende lockar mer till skratt än till rädsla. Men det finns ju andra och svårhanterligare dementa, där de dagliga problemen på gruppboendet ligger på en helt annan nivå än vid Danneholm. Beskrivningarna av dessa svårare demensfall är också frånvarande i Öhlanders rapportering från anhörigperspektivet. Här kan exempelvis räknas Ulla Isakssons *Boken om E* (1994). Nu menar jag inte att Öhlander prompt skulle ha gjort denna jämförelse, men han kunde ändå ha satt in Danneholm i ett resonemang av denna art. Jag tror att beskrivningarna i avhandlingen på ett sätt fungerar som ett invaggande, ett ofarliggörande – och är det i så fall bra eller dåligt och vad får det för konsekvenser i offentligheten? Detta borde ha diskuterats.

Urvalet av empiri är ju bara ett moment av många i den färdväg från erfarenhet till text som alla etnologer trafikerar på väg mot en färdig avhandling. Tyvärr finns ju inga färdiga allfarleder, de kanske går att följa en bit, men den största delen av vägen måste man ju bryta själv, med den kreativitet och de insikter man skaffar sig på själva vägen. I denna process är huvudintrycket mycket imponerande i denna avhandling. Resultatet är en empatisk, tät, njutbar, välskriven avhandling, där förf. emellanåt framstår som en trollkonstnär i förmågan som just karaktäriserar en trollkonstnär, att få det svåra att se så enkelt ut. Han hanterar krångliga teoretiska perspektiv och beskriver en mångtydig för att inte säga kaotisk empiri. Texten böljar fram i mjuka pedagogiska övergångar, med försiktiga nyanseringar och en aldrig sinande medkänsla och ömhet.

Texten är lättläst, men det är en synvilla att den för den skull är enkel, dock är det en text som döljer svårigheterna i sin egen tillkomst. Det är en väsentlig skillnad mellan en dålig "lätt" text och en bra "lätt" text. Det handlar om konsten att skriva på ett sätt som gör att man glömmer språket, där språket fungerar som ett

redskap för tanken, ej ett uppvisningsspråk som lyser för sin egen skull, ej heller ett språk som syns för att det är dåligt.

Metaforen trollkonstnär haltar ändå en aning. Vid en trollkonstnärs framträdande skall man slås av att det hela ser enkelt ut, men åskådaren berövas aldrig illusionen att *det är något svårt som ser enkelt ut*. Här anser jag att Magnus Öhlander är alltför sparsam i att beskriva de medvetandeprocesser och de stadier han måste ha befunnit sig i på vägen mot denna sparsmakade och kondenserade text. Hur har han t.ex. undgått frestelsen att mera poängsökande använda ironin och skrattet som metod för att göra det annorlunda greppbart? Att på detta sätt arbeta sig fri från ironin är något som manar till efterföljd.

"Damerna" och kulturkritiken

Avhandlingens empiriska fokus i både summerande och specifika beskrivningar rör de dementa själva, Danneholms "damer". Varsamt lotsas läsaren fram i den mångtydiga och förvirrade värld som är damernas här och nu på gruppboendet. Med en flerfald exempel visar Öhlander hur historien och nuet integreras och sammanblandas, hur rumsliga sammanhang mister sin normalitet och hur vardagliga göranden blir problematiska. Det är just detta som vårdpraktikerna vill kupera genom sin betoning på hemlighet, iscensatt gemenskap och rekonstruktion av undflyende identiteter. Öhlander kommer med mycket försiktig kritik och frågar om inte själva vårdpraktikerna bidrar till att *skapa ökad ångest och förvirring* i stället för, vilket var meningen, att lindra den. Det är en berättigad fråga, och jag anser att Öhlanders sökande resonemang borde ha formulerats tydligare, understrukits och apostroferats. Vad jag vet är detta den första etnografiska beskrivningen av ett svenskt demensboende och det är väsentligt att den också gör sig en plats i offentligheten. Det är inte lätt att omedelbart inordna den i någon av de tre perspektiv som beskrivs i avhandlingen, men det är också svårt att se att den representerar ett helt eget "nytt" perspektiv. Det är min förhoppning att läsarna av *Skör verklighet* är kapabla att "läsa förbi" den skenbara lätthet, och i viss mån flyktighet, som texten har och förmå se dess grad av empati, relevans och vårdpolitisk potential. Här har Magnus Öhlander möjligen satt sitt ljus under skäppan.

Britta Lundgren, Umeå